

Валерія Цубенко

Офіційна церква і релігія на території Новоросійського (Херсонського) військового поселення кавалерії (1817-1857)

Автор на основі залучення та критичного осмислення архівних джерел розкрила діяльність православної церкви на території Новоросійського (Херсонського) військового поселення кавалерії. У статті комплексно досліджено і проаналізовано релігійний склад військових поселенців, розглянуто храмове будівництво.

Ключові слова: Новоросійське (Херсонське) військове поселення кавалерії, поселенці, церква, релігія

Актуальність теми дослідження полягає в тому, що питання, пов'язане з розглядом державно-церковних відносин в Україні у період існування Новоросійського (Херсонського) військового поселення кавалерії, від початку його існування у 1817 р. й до реорганізації у 1857 р., до останнього часу залишалося не висвітленим у достатньому і повному обсязі, а деякі цікаві сторінки цієї історії залишалися зовсім невідомими науковцям. Державотворчі процеси в Україні викликали закономірний інтерес до історії церкви як важливого чинника взаємозв'язку між російсько-українськими національно-релігійними відносинами. Науковий аналіз різних аспектів, особливостей цих державно-церковних відносин збагачує вітчизняну історичну науку в умовах посилення впливу релігійного чинника на суспільно-політичне і духовне життя країни. Актуальність обраної нами теми також пов'язана з тим, що вивчення історії розвитку офіційної релігії і церкви в окремих регіонах дає можливість висвітлити це питання в межах усєї країни. У роботах, які вийшли друком, цьому приділялося небагато уваги. Вивчення моделі діяльності православної церкви започатковано у фундаментальній праці з історії церкви в Україні: «Історія християнської церкви на Україні»¹. Роботи радянських дослідників «Русское православие: вехи истории»² та І. Власовського «Нарис історії Української православної церкви»³ присвячені історії православної церкви. Джерельною базою даного дослідження є фонди Центрального державного історичного архіву України у місті Києві та Державного архіву Одеської області.

Метою роботи є відтворення картини діяльності православної церкви в Україні на території Новоросійського (Херсонського) військового поселення кавалерії. Об'єктом дослідження є комплекс архівних джерел з історії церковного життя і релігійного складу військових поселенців на території Херсонської і Катеринославської губерній у першій половині XIX ст.

Регулювання взаємин офіційної церкви і релігії з іновірцями займало особливе місце у державній політиці російських імператорів Олександра I і Миколи I. Для церкви на території України таке регулювання набувало більшого значення, ніж для багатьох інших регіонів Російської імперії, оскільки при організації військових поселень цих земель імперська влада свідомо робила ставку на православних. У коло обов'язків офіційної церкви завжди входила діяльність щодо залучення іновірців до православ'я, що мала узгоджуватися із реаліями державної політики щодо кожної конфесії⁴.

Релігійний склад населення Новоросійського військового поселення кавалерії був досить однорідним, що демонструється нижче (складено за даними: ЦДІА України у м. Києві. – 12 КМФ. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 6; Спр. 108. – Арк. 7).

Релігійний склад населення Новоросійського (Херсонського) військового поселення кавалерії в 1856–1857 рр.

Окрузи	Духівництво			Християни	Різничинці			Загальна кількість		
	чол.	жін.	всього	всього	чол.	жін.	всього	чол.	жін.	всього
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
1	96	96	192	1982	72	75	147	1093	1228	2321
2	54	70	124	64	35	45	80	122	146	268
3	67	53	120	1063	50	58	108	665	626	1291
4	62	60	122	-	-	-	-	62	60	122
5	54	33	87	71	11	14	25	103	80	183
6	56	86	142	104	8	14	22	117	151	268
7	74	78	152	299	41	74	115	256	310	566
8	30	79	109	29	34	34	68	79	127	206
9	74	60	134	45	34	46	80	138	121	259
10	78	55	133	63	9	8	17	125	88	213
11	65	73	138	330	76	56	132	336	264	600
12	60	60	120	1611	84	56	140	1034	837	1871
Окрема волость	11	13	24	-	22	24	46	35	39	73
Всього	781	816	1597	5661	476	504	980	4165	4077	8242

Переважна більшість 85,2% сповідували офіційне православ'я. Це українці, росіяни, болгары, молдавани та інші⁵. Однак була незначна група людей

інших віросповідань: іудеї, римо-католики, одновірці, розкольники. Розкольники проживали у всіх містах Херсонської губернії, особливо їх було багато в м. Єлисаветграді: 1449 осіб – 731 чоловік і 718 жінок. З початку заснування Новоросійського військового поселення в 12 округах було 11522 розкольники, з них православних – 10475 осіб⁶. У 1857 р. чисельність розкольників у 12 округах становила вже 6632 особи, з них у 1–4-х округах 6247 – 3331 чоловік і 2916 жінок, у 5–8-х округах 114 – 47 чоловіків і 67 жінок, у 9–12-х округах 271 – 133 чоловіків і 138 жінок⁷.

Секти розкольників зосереджувалися у селищах: Нікольське, Золотарівка, Клинци, Покровське, Калинівка, Зибке, Новоукраїнське, Рівне, Знаменка, м. Новомиргород.

Іудеїв представляла група євреїв, а римо-католиків – група польських шляхтичів. Усі неправославні жителі Новоросійського (Херсонського) військового поселення становили 2 % населення, і протягом усього існування поселення не відігравали великої ролі в релігійному житті.

У період правління Олександра I перехід до єдиновірства проходив не дуже успішно. У період правління Миколи I гоніння на старовірів посилювалися. Щоб змусити старовірів приймати духовенство від офіційної церкви, їм було заборонено будувати й відновлювати молитовні будинки, старообрядницькі наставники позбавлялися права переїжджати з одного повіту до іншого та здійснювати треби, православні священники суворо каралися за перехід у розкол. Православне духовенство підтримувало політику військово-поселенського керівництва, заохочувало до прийняття православ'я, за що царський уряд надавав йому матеріальну й правову допомогу. Церковна і світська влада вели боротьбу з проявами забобності. Церква і поліція засуджували, переслідували ворожок і закликали військових поселенців не звертатися до них. Траплялося, що церковні обряди перемішувалися з народними віруваннями та забобами. Так, жителі с. Болгарка, переважно молдовани і болгарки, відмічали свято «Скаляин». В Лазареве воскресіння (відзначається воскресіння Святого Лазаря напередодні Вербного воскресіння в суботу), після обідні і обіду дівчата збиралися в одну хату і танцювали до вечора. Цим вони доводили свою радість воскресіння Лазаря. Коли наступали дні Страсного тижня, свято припинялося. Уся Світла Седмиця проводилися ними в розвагах. Фомін тиждень присвячувався поминкам померлих, а також підготовці до польових робіт. Четвер третього тижня Великодня розпочинався з продовження свята «Скаляин». У цей день, як і в Лазареве воскресіння, дівчата збиралися знову у тій хатині, але вже без музики і танців. З сумними піснями вони ліпили з глини або болота ляльку-хлопчика висотою в аршин. Потім дівчата ховали ляльку за селом і поверталися в поселення. Через тиждень після цього поховання, в

четвер, вони ще раз збиралися в тому самому будинку з веселими піснями. Викопували ляльку, несли її до річки, де з криком «Скалиян, Скалиян» кидали її у воду, а самі бігли до хати, де раніше збирались і веселились до вечора. Господарка хати їх пригощала⁸. Це свято разом із відомим в інших варіантах подібним святом Пеперуди збереглося і до нашого часу у слов'янських народів Півдня України⁹. Обидва мали після виконання усіх необхідних обрядів принести дощ.

Важливим показником розвитку Новоросійського (Херсонського) військового поселення кавалерії є динаміка храмового будівництва на його території. Військове правління щорічно виділяло кошти на будівництво церков і ремонтні роботи в них. Гроші в церковні каси надходили ще з двох джерел – (пожертвування) парафіян і від Єпархії. Церкви у військовому поселенні будувалися за спеціальним планом, у формі квадратного хреста, введені були різноманітні формені церковні прикраси зеленої тканини з золотими квадратними хрестами; форма круга хоругва. Охоронцями при церквах призначали військових інвалідів, а помічниками священиків – солдат з нестройових, які вмели виробляти воскові свічки¹⁰.

У 1822 р. у м. Новомиргороді відкрилося благочинне церков 3-ї уланської дивізії, яке у 1846 р. перейменували у благочинне церков 5–8-х кавалерійських округів Новоросійського (Херсонського) військового поселення. Його очолив протягом 1822–1844 рр. Михайло Жуковський. Посаду М. Жуковського посів протоієрей Діомед Смирнський. У зв'язку зі смертю Д. Смирнського в 1850 р. на цю посаду призначили Іоанна Кумпана, а протоієреєм став Стефан Патенко.

Військово-поселенське керівництво дбало про будівництво нових і ремонт старих церков, щоб повною мірою забезпечити потреби парафіян-поселенців. У місті Єлисаветграді було збудовано і оновлено Успенський собор і ще 5 православних церков (серед них – Троїцька церква та Грецька церква Володимирської ікони Божої Матері¹¹ капличка, 1 лютеранська кірха, 4 синагоги¹²).

У 1846 р. у Вознесенську був побудований собор з дзвіницею. Старий Петропавлівський собор (колишня церква Бузького козацького війська) залишався декілька років без богослужіння в ньому. У зв'язку з цим військові поселенці звернулися до військового і єпархіального начальства з проханням дозволити їм побудувати нову кам'яну церкву Св. Апостолів Петра і Павла. Військове начальство дозволило будівництво храму і розпорядилося розібрати старий собор, а матеріал з нього частково взяти на будівництво огорожі в новому Вознесенському соборі¹³.

6 грудня 1852 р. у м. Новомиргороді Миколаївському собору виповнилося 100 років з дня заснування. У цей день, на храмове свято, після закінчення

літургії настоятелем собору протоієреєм Стефаном Патенко був відкритий збір коштів на перебудову собору. Того дня зібрали 500 руб. сріблом. Інспектор резервної кавалерії О. П. Нікітін дозволив використати на перебудову Новомиргородського собору 5000 руб. сріблом військових грошей; матеріали від казни і робочих надавав безкоштовно. Протягом 1852–1856 рр. зібрали ще 2000 руб. сріблом добровільних пожертвувань. Начальник 1–8-х округів Новоросійського військового поселення кавалерії К. В. Пістолькорс за клопотанням призначив з державного бюджету 2703 руб. 31 коп. 27 червня 1856 р. архієпископ Херсонський і Таврійський Інокентій благословив початок відбудови собору. Перебудова собору закінчилась у 1861 р. Вартість будівельних робіт складала 18 тис. руб. сріблом ¹⁴.

У Новомиргороді у 1854 р. настоятелем Павлом Діаковським у кам'яній церкві Св. Пророка Іллі було поновлено іконостас на кошти з державного бюджету, а цегляна підлога замінена на дерев'яну, пофарбовану жовтою фарбою на пожертвування статської радниці Софії Веліжевої ¹⁵. У м. Новомиргороді існувала ще дерев'яна церква Різдва Пресвятої Богородиці. За згодою військового керівництва і вищих церковних ієрархів вона була розібрана і продана в село поміщика Улича. На місці церкви звели плац – парадне місце для навчання кавалерії ¹⁶.

10 липня 1854 р. коваль 3-ї гільдії Олександр Кулашин уклав контракт з начальником 9–12-х округів Новоросійського військового поселення генерал-майором Траскіним, командиром 12-го округу полковником Ликовим, старшим священиком Степаном Лобачевським, штабс-ротмістром Виманкевичем і гарнізонним інженером-поручиком Кузнєцовим ¹⁷ на будівництво церкви в с. Синюшин Брід. Згідно з цим контрактом Кулашин зобов'язувався визолотити червоним золотом 3-кінцевий хрест, довжиною 3 аршини, завширшки 3 вершка, а також шар у діаметрі 1 аршина, оббитий по дереву листовим залізом, власними матеріалами на суму 54 руб. сріблом. На випадок виявлення комітетом браку в роботі, Кулашин зобов'язувався переробити за власний рахунок, не вимагаючи від казни за це платні. Вартість всіх робіт становила 1754 руб. 78 коп. Крім нього на будівництві працювали вільнонаймані робітники: 466 мулярів, 256 теслярів, 54 столяри, 71 кравець, 40 малярів, 125 штукатурів, 6 склярів, 9 пильщиків, 1 писар, 8 ковалів, 9 молотобійців, 112 кондукторів ¹⁸.

Підсумовуючи викладене, зробимо низку спостережень. По-перше, у релігійному відношенні населення Новоросійського (Херсонського) військового поселення кавалерії було однорідним. Переважну більшість становили православні, і невелика група представляла іудеїв, розкольників, римо-католиків. По-друге, діяльність офіційної церкви на території Новоросійського (Херсонського)

військового поселення кавалерії відзначалася активною боротьбою царського уряду, який шукав підтримку у здійсненні своєї військово-поселенської політики у православної церкві, зі старообрядцями та представниками неправославного віросповідання. Щоб уникнути покарань та примусового виселення з обжитих земель, велика кількість сектантів та старообрядців почали переходити у православ'я. Увага, яка у XIX ст. приділялася впровадженню військових поселень кавалерії і залученню до православ'я представників неправославних сповідань, зумовила особливу актуальність для регіонів врегулювання міжконфесійних взаємин.

- 1 Історія християнської церкви в Україні / Під ред. В. Бондаренка. – К. : Наукова думка, 1992. – 98 с.
- 2 Русское православие: веки истории / Науч. ред. А. И. Клибанов. – М. : Политиздат, 1989. – 719 с.
- 3 Власовський І. Нарис історії Української православної церкви в XVIII–XX ст. – Нью-Йорк, 1957. – 390 с.
- 4 Лиман І. І. Російська православна церква на півдні України останньої чверті XVIII – середини XIX століття / І. І. Лиман. – Запоріжжя : РА «Тандем–У», 2004. – С. 304.
- 5 Центральний Державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДІА України у м. Києві). – КМФ. 12. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 188, 189.
- 6 ЦДІА України у м. Києві. – КМФ. 12. – Оп. 1. – Спр. 107. – Арк. 6; ЦДІА України у м. Києві. – КМФ. 12. – Оп. 1. – Спр. 108. – Арк. 7.
- 7 Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния / [сост. полковник А. Шмидт]. – СПб., 1863. – Ч. 1. – С. 471.
- 8 Болгарский праздник «Скалыян» // Херсонские епархиальные ведомости. Прибавления. – 1862. – № 15. – С. 350.
- 9 Пригарина Т. В. Обряды, связанные с дождем в весенне-летнем календарном цикле праздников украинцев, болгар и русских Одесщины / Т. В. Пригарина // Археология и этнология Восточной Европы : Материалы и исследования. – Одесса, 1997. – С. 327–334.
- 10 Летопись прихода с. Ольшанки Св. Иоанна Милостивого церкви // Херсонские епархиальные ведомости. Прибавления. – 1891. – № 11. – С. 322–339.
- 11 Ястребов В. Историко-статистические материалы о церквях города Елисаветграда / В. Ястребов // Херсонские епархиальные ведомости. – 1884. – № 15. – С. 479–484.
- 12 Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами Генерального штаба. Херсонская губерния / [сост. полковник А. Шмидт]. – СПб., 1863. – Ч. 2. – С. 790.
- 13 Вертминский М. Краткая записка, заключающая в себе церковно-историческую летопись о Вознесенском соборе г. Вознесенск и приписной к нему предместья Бугского Петропавловской крепости / М. Вертминский // Херсонские епархиальные ведомости. – 1884. – № 12. – С. 377–379.
- 14 Патенко С. Город Новомиргород, его храмы и духовное управление / С. Патенко // Херсонские епархиальные ведомости. Прибавления. – 1880. – № 13. – С. 398–399.

- 15 Патенко С. Город Новомиргород, его храмы и духовное управление / С. Патенко // Херсонские епархиальные ведомости. Прибавления. – 1880. – № 13. – С. 398–399.
- 16 Патенко С. Город Новомиргород, его храмы и духовное управление / С. Патенко // Херсонские епархиальные ведомости. Прибавления. – 1880. – № 13. – С. 387–403.
- 17 Державний архів Одеської області (далі – ДАОО). – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 87. – Арк. 96.
- 18 ДАОО. – Ф. 7. – Оп. 1. – Спр. 89. – Арк. 23, 24, 41.

Summary

Valeriya Tsubenko

Official Religion and the church on the territory of Novorossiysk (Kherson) military settlement of cavalry (1817-1857)

Based on engaging and critical reevaluation of archival sources, the work of Orthodox Church on the territory of Novorossiysk (Kherson) military settlement of cavalry is expanded. In the article the religious structure of military settlement is examined and analyzed, the building of a church is examined.

Keywords: a Novorossiysk military settlement of cavalry, settlers, churches, religion

Ігор Пасечніков

Царська жандармерія та релігійні групи Таврійської губернії

Розглядаються взаємини між органами політичної поліції царської Росії і численними релігійними групами Таврійської губернії. Характеризуються методи і прийоми діяльності жандармерії, спрямовані на реалізацію державної політики у цій галузі. Проаналізовано наслідки такого впливу для історичного процесу на території Криму та Північної Таврії.

Ключові слова: Таврійська губернія, політична поліція, Окремий корпус жандармів, релігійні групи

У багатьох історико-правових дослідженнях царську Росію, до складу якої входили дев'ять українських губерній, називали і продовжують називати поліцейською державою, яка прагнула контролювати багато аспектів життя своїх громадян, в тому числі і духовно-релігійні. Серед різних служб і відомств державного апарату царизму, що забезпечували підтримку існуючих устоїв, особливо виділялися органи жандармерії – політичної поліції, одним з головних завдань якої було спостереження за настроями та ідеями, що поширювалися в суспільстві. Таврійська губернія викликала особливо пильну увагу у представників установ державної безпеки з огляду на розмаїття етнічних і релігійних груп, що проживали на її території.